

Датум пријема рада: 08.06.2015.
Датум прихватања рада: 24.06.2015.

Прегледни рад
УДК: 336.1/.5:314.114(497.6 Republika Srpska)
DOI: 10.7251/NOE1619062P

DEMOGRAFSKE PROMJENE I ODRŽIVOST JAVNIH FINANSIJA U REPUBLICI SRPSKOJ

DEMOGRAPHIC CHANGE AND SUSTAINABILITY OF PUBLIC FINANCE IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Darko Pašalić
Telekomunikacije, Bijeljina
darkopasal@teol.net

Prof. dr Stevo Pašalić,
Pedagoški fakultet Bijeljina
stevo.pasalic@gmail.com

Rada Mandić
Pedagoški fakultet Bijeljina

Rezime: Starenje stanovništva je globalni fenomen u istoriji čovječanstva sa implikacijama u svim sferama života. Sa ekonomskog aspekta, starenje stanovništva se nameće i kao jedan od najvećih izazova modernog vremena, jer se kao posljedica takvih globalnih demografskih tendencija javlja dugoročno uvećanje broja penzionera, što negativno utiče na održivost javnih penzijskih sistema finansiranih po principu međugeneracijske solidarnosti, koji predstavljaju stub penzijskih sistema evropskih država. U ovom radu, analizirana je problematika demografskih promjena, posebno starenja i penzionog sistema u kontekstu održivosti javnih finansija u Republici Srpskoj. Osnovni cilj analize predstavlja dugoročno projektovanje penzijskih izdataka kao udjela u bruto domaćem proizvodu (BDP), što je indirektno postignuto preko modeliranja prosječnih penzijskih izdataka, jer ova varijabla u sebi inkorporira i rast mase penzijskih izdataka i rast broja penzionera kao posljedice demografskih trendova i bolje reflektuje stvarni rast rashoda za penzije. Odnos prosječne penzije i prosječne plate je jedan od opštih pokazatelja održavanja prihoda u budućnosti, a na osnovu raznih parametara u modelu (projekcije radno neaktivne populacije starosti 65 i više godina

Abstract: Population aging is a global phenomenon in the history of mankind, with implications in all spheres of life. From an economic point of view, population aging is imposed as one of the greatest challenges of modern times, because as a result of such global

demographic tendency long-term increase in the number of pensioners occurs, which negatively affects the sustainability of public pension systems funded by the principle of intergenerational solidarity, which represent a pillar of the pension system European countries. In this paper, the issue of demographic change, especially aging and pension systems in the context of sustainability of public finances in the Republic of Srpska is analysed. The main objective of the analysis is a long-term design of pension expenditure as a share of gross domestic product (GDP), which is indirectly achieved through modeling of average pension expenditure, as this variable incorporates the growth of the pension expenditures and growth in the number of pensioners as a result of demographic trends and better reflects real growth of expenditures for pensions. The ratio between the average pension and average wage is one of the general indicators of income maintenance in the future, on the basis of various parameters in the model (projections of the inactive population aged 65 and over.

UVOD

Trend produženja očekivanog trajanja života i snižavanje stope fertiliteta u razvijenim zemljama tokom proteklih decenija značajno su promijenili demografsku strukturu stanovništva i povećali učešće lica starosti 65 i više godina u odnosu na ranije periode. Slične tendencije demografskih promjena mogu se uočiti u Srpskoj, kao i zemljama u okruženju. Očekivane tendencije

demografskih promena u kombinaciji sa značajnim pogoršanjem budžetskih deficita i porasta javnog duga u prethodnih nekoliko godina u većini evropskih zemalja, otvorile su pitanje održivosti javnih penzijskih sistema, finansiranih po principu međugeneracijske solidarnosti, koji predstavljaju stub penzijskih sistema evropskih država, uključujući i našu zemlju.

U ovom radu analizirana je data problematika u kontekstu održivosti javnih finansija u Srbskoj. Osnovni cilj analize predstavlja dugoročno projektovanje penzijskih izdataka kao udjela u bruto domaćem proizvodu (BDP). Projekcije učešća penzijskih izdataka u BDP-u su formirane indirektno preko modeliranja prosječnih penzijskih izdataka, jer ova varijabla u sebi inkorporira i rast mase penzijskih izdataka i rast broja penzionera kao posljedice demografskih trendova i bolje reflektuje stvarni rast rashoda za penzije.

Za potrebe analize, pored projekcije realnog rasta BDP-a, projektovana je veličina radno neaktivne populacije starosti 65 i više godina, kao osnovnog kontingenta osiguranika javnog penzijskog sistema i ukupnog broja penzionera. Na osnovu ovih projekcija i pretpostavki o stopi rasta prosječnog penzijskog izdatka, formirane su projekcije penzijskih izdataka (kao procjena BDP-a) za period 2010-2050. U prvom dijelu rada prikazane su aktuelne demografske tendencije u Evropi i Srbskoj.

U drugom dijelu, analiziran je uticaj demografskih promjena na visinu penzijskih rashoda, dok je u trećem dat osvrt na osnovne karakteristike javnog penzijskog sistema Srpske, sa akcentom na njegovu održivost i planirane kratkoročne reforme. U četvrtom dijelu, prikazana je metodologija za procjenu budućih penzijskih izdataka, a u petom, rezultati kvantitativne analize.

OČEKIVANE DEMOGRAFSKE PROMJENE U EVROPI

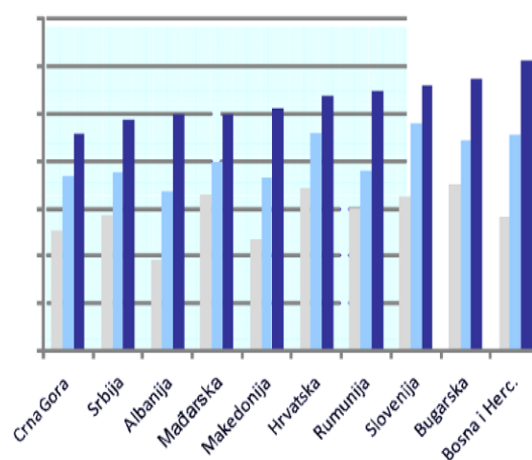
Produženje očekivanog trajanja života i snižavanje stope fertiliteta u razvijenim zemljama u posljednjih nekoliko decenija značajno je promijenilo demografsku strukturu i povećalo učešće starih lica (stari 65 i više godina) u ukupnoj populaciji. U svom posljednjem Izveštaju o starenju stanovništva, Evropska komisija (2011: 20) je, na bazi projekcija demografskih promjena u periodu 2010-2060, predočila očekivano značajno smanjenje populacije starosti od 15-64 godine u Evropskoj Uniji, praćeno gotovo udvostručavanjem starog stanovništva, od 87 miliona (2010) na 150 miliona (2050) odnosno 152,7 miliona (2060).

Kao efekat ovakvih demografskih tendencija, koeficijent demografske zavisnosti starog stanovništva (broj starih 65 i više godina na 100 stanovnika starih 15-64 godine) će se za pola

vijeka najverovatnije udvostručiti, sa 26 (2010) na 52,5 (2060). Slične tendencije demografskih promena mogu se uočiti u Srbskoj, kao i u zemljama u njenom okruženju.

Projekcije Svjetske banke (SB), iako bazirane na veoma optimističnim pretpostavkama, ukazuju da će udio starog stanovništva u narednim decenijama neprekidno i značajno rasti u svim zemljama ovog regiona (zapadni Balkan), a naročito u onim sa relativno mladom populacijom, što će sniziti međusobne aktuelne razlike, tako da osim Crne Gore neće biti države u kojoj bar svaki četvrti stanovnik nije stariji od 65 godina.

GRAFIKON 1. PROJEKTOVANE PROMJENE UDJELA STAROG STANOVNIŠTVA 2010/2050. U BALKNASKIM ZEMLJAMA

Izvor: Svjetska banka 2007.

Iako zemlje zapadnog Balkana prema većini ekonomskih parametara zaostaju za zemljama Evropske Unije, po pitanju demografskih tendencija za očekivati je da region u potpunosti prati evropske trendove i u narednih četrdesetak godina (projekcija Eurostata) predviđa da će udio starih u EU-28 porasti sa 17,4% na 28,6% u periodu (2010-2050). Demografske projekcije Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske za period 2005-2050, u varijanti srednjeg fertiliteta, procjenjuju da će se učešće starog stanovništva povećati sa 16,8% u 2005. na 27,3% u 2050.

Uvećanje kontingenta starog stanovništva još je izraženije u Bosni i Hercegovini; prema podacima Vlade Republike Srpske (2010), prognozirano je da će se učešće ove populacije u ukupnoj udvostručiti u periodu 2006-2056. (kao i prema projekciji SB), dok će se učešće kontingenta u dobi 18-64 godine u istom periodu prepoloviti.

Slična je situacija i sa Federacijom Bosne i Hercegovine, gdje projekcije ukazuju da će se broj penzionera uvećati za 57% u svega 20 godina za projekcioni period 2008-2028. (Vlada Federacije

BiH, 2008). Projekcije za Republiku Makedoniju ukazuju da će sredinom 21. veka učešće stanovništva od 60 i više godina preći 30% (Miladinov, 2010). I projekcije za Crnu Goru ukazuju na značajan porast starog stanovništva (65 i više godina), sa 12,5% u 2005. na 21,2% u 2050. godini u varijanti srednjeg fertiliteta (Zavod za statistiku Crne Gore, 2008: 145-46).

Prema posljednjoj reviziji projekcija Republickog zavoda za statistiku Srbije (RZS, 2011), u Srbiji će udio starog stanovništva u ukupnom porasti u svim varijantama (razlikuju se samo u hipotezi o fertilitetu), sa 16,9% u 2010. godini na preko 20% u 2050.

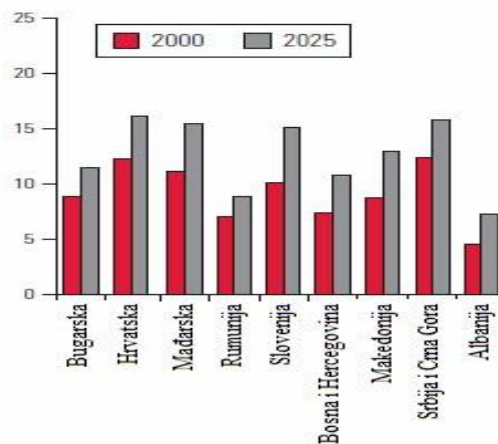
Ipak, zvanične projekcije su se u posljednjih pola vijeka pokazale kao izuzetno optimistične, a kod aktuelne je čak i varijanta niskog fertiliteta precijenila ostvarenu vrijednost već u prvim godinama projekcije (Nikitović, 2012). U tom smislu, a imajući u vidu i prognoze za države sa sličnim demografskim tendencijama u regionu, poput Hrvatske ili Bugarske, čini se da je najrealnija budućnost prema zvaničnoj projekciji ona koju predviđa varijanta niskog fertiliteta, a to je udio starih od 26,7% u 2050.

PROJEKTOVANI POKAZATELJI DEMOGRAFSKOG STARENJA SRPSKE, 2010-2050.

Kada su u pitanju tendencije specifičnih stopa aktivnosti,9 projekcije RZS-a za period 2010-2050, naravno ne uzimajući u obzir čisto analitički scenario konstantnih stopa, mogu se slobodno ocijeniti kao previše optimistične (osnovni scenario rastućih aktivnosti), što i ne čudi budući da su zasnovane na već zastarjelim projekcijama stopa aktivnosti Evropske komisije iz 2005, tj. prije pojave globalne ekonomske krize.

Štaviše, već niske stope u Srpskoj su dodatno opale nedavno, pa većina ekonomista ne očekuje njihov značajniji oporavak u ovoj deceniji (Šuković, 2009) s obzirom na sporu tranziciju ekonomije i posljedice globalne ekonomske krize, koje su oštrije u Srpskoj nego u razvijenim državama. Stoga su u ovom radu korišćene prognoze stopa iz pomenute studije MOM-a, koje podrazumijevaju umjereni oporavak stopa aktivnosti tek nakon 2021, tj. potencijalnog uključanja u EU, a jači tek nakon 2026. Ipak, ne očekuje se dramatičan porast stope aktivnosti starog stanovništva u odnosu na aktuelnih 6% (2010) s obzirom da do 2041. nije predviđeno probijanje starosne granice od 65 godina za odlazak u penziju za ukupnu populaciju. Takva opcija nije isključena.

GRAFIKON 2. PROJEKCIJE PENZIJSKIH IZDATAKA KAO PROCENATA BDP-A.- BALKANSKE ZEMLJE 2000-2025

Izvor: Svjetska banka 2007.str.158.

Uticaj globalne krize uključen je u posljednju reviziju projekcija radne snage u EU-27 (2011), jer je predviđen daleko sporiji rast opšte stope aktivnosti nego u prethodnim izvještajima za sve zemlje bez obzira na trenutak priključenja EU, dok je za neke, poput Rumunije, Slovačke i Irske, predviđen čak i pad stope (European Comission, 2011).

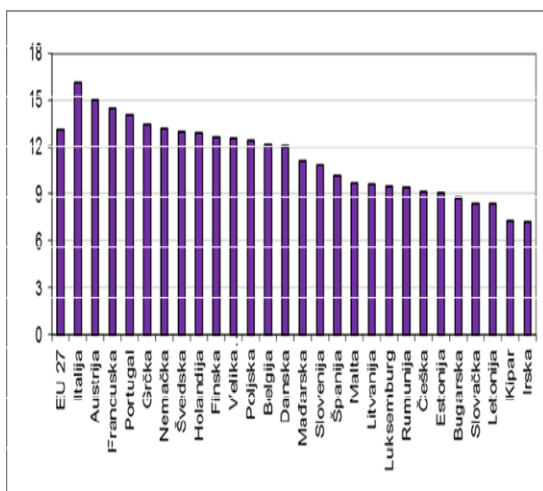
Pretpostavljeno je da starosna granica od 65 godina za odlazak žena u penziju ne može biti dostignuta pre perioda 2026-2031, budući da takve promjene nije realno očekivati u ovoj u posljednjoj deceniji projekcije, kada može doći i do nešto šireg prihvatanja koncepta aktivnog starenja što bi sveukupno dalo određene rezultate (10,6% aktivnih), premda za najveći broj starih u Srpskoj to i dalje ne bi bila izvjesna budućnost.

Uticaj demografskih promjena na penzijske izdatke, očekivane tendencije demografskih promjena u kombinaciji sa značajnim pogoršanjem budžetskih deficita i porasta javnog duga u prethodnih nekoliko godina u većini evropskih zemalja, uključujući i Srpsku, otvorile su pitanje održivosti postojećih sistema finansiranja penzija, kao i generalno dugoročne održivosti javnih finansija. Većina penzijskih sistema u EU-28 grupi zemalja su javnog karaktera, zasnovanih na tzv. šemama starosnih penzija vezanih za zarade (earnings related old-age pension schemes) i finansiranih po sistemu tekućeg finansiranja ili međugeneracijske solidarnosti (pay-as-you-go – PAYG), gdje se doprinosi na zarade koriste za isplatu tekućih penzija. Javni penzijski sistemi su u najvećem broju slučajeva subvencionisani sredstvima iz državnog budžeta, u određenom procentu koji varira među zemljama (Evropska komisija, 2010).

UTICAJ DEMOGRAFSKIH PROMJENA NA PENZIJSKE IZDATKE

Očekivane tendencije demografskih promena u kombinaciji sa značajnim pogoršanjem budžetskih deficita i porasta javnog duga u prethodnih nekoliko godina u većini evropskih zemalja, uključujući i BiH (Republiku Srpsku), otvorile su pitanje održivosti postojećih sistema finansiranja penzija, kao i generalno dugoročne održivosti javnih finansija. Većina penzijskih sistema u EU-28 grupi zemalja su javnog karaktera, zasnovanih na tzv. šemama starosnih penzija vezanih za zarade (earnings related old-age pension schemes) i finansiranih po sistemu tekućeg finansiranja ili međugeneracijske solidarnosti (pay-as-you-go – PAYG), gde se doprinosi na zarade koriste za isplatu tekućih penzija. Javni penzijski sistemi su u najvećem broju slučajeva subvencionisani sredstvima iz državnog budžeta, u određenom procentu koji varira među zemljama (Evropska komisija, 2010b: 3).

GRAFIKON 3. IZDACI ZA PENZIJE KAO PROCENAT BDP-A. ZEMLJE EVROPSKE UNIJE 2009.GODINE

Izvor: Eurostat Database

Ne uzimajući u obzir druge uzroke fiskalne prirode koji ugrožavaju finansijsku stabilnost Evropske Unije, demografske tendencije same po sebi predstavljaju veliki izazov za dugoročnu održivost javnih finansija, imajući u vidu osjetljivost održivosti PAYG mehanizma finansiranja javnih penzijskih sistema na tendencije smanjenja radno sposobnog stanovništva i uvećanje kontingenta starog stanovništva u sklopu generalno negativnih demografskih tendencija. I pored svojih slabosti, PAYG sistemi ce uz održene modifikacije najverovatnije i nadalje preovladavati u finansiranju javnih penzijskih sistema; u nekim EU

zemljama on je već reformisan i nadograđen, dok se druge tek suočavaju sa izazovima penzijskih reformi. U cilju analitičke podrške za unaprđenje planiranja penzijskih reformi, Evropska komisija je razvila metodologiju za projekcije troškova povezanih sa starenjem stanovništva. Na grafikonu 3 prikazane su projekcije učešća penzijskih izdataka u BDP-u za zemlje EU u 2060. godini.

U regionu Zapadnog Balkana, pojedine zemlje su za potrebe ekonomske politike i reforme penzijskih sistema uradile svoje projekcije penzijskih izdataka. Projekcije Ekonomskog instituta u Zagrebu (2006) ukazuju na smanjenje izdataka za penzije sa 11,9% na 6,3% BDP-a u periodu 2010-2050, kao posledicu očekivanog smanjenja relativne visine penzija. Smanjenje udjela penzijskih izdataka sa 9,7% u 2004. na 6% u 2050. godini, kao posledica tekućih penzijskih reformi, projektovano je i u Makedoniji (Miladinov, 2010). S druge strane, projekcije za Bosnu i Hercegovinu ukazuju na uvećanje udjela penzijskih izdataka: sa 8,23% (2007) na 15,14% (2080) u Republici Srpskoj (Vlada Republike Srpske, 2010), odnosno sa 9,5% (2008) na impozantnih 29,5% (2028) za svega dvije decenije u Federaciji BiH, pod pretpostavkom odsustva penzijskih reformi (Vlada Federacije BiH, 2008).

OSNOVNE KARAKTERISTIKE PENZIJSKOG SISTEMA U REPUBLICI SRPSKOJ

Sistem penzijskog i invalidskog osiguranja u Republici Srpskoj ustrojen je u skladu sa načelom međugeneracijske solidarnosti i pripada sistemima koji se uobičajeno označavaju kao PAYG (PAY AS YOU GO) sistemi. U tom kontekstu, sistem penzijskog i invalidskog osiguranja se susreće sa svim problemima koji su i inače karakteristični za ovaj model, a od kojih je svakako najznačajniji sve nepovoljniji odnos broja osiguranika i broja korisnika prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja. Poremećaj ključnog indikatora sistema penzijskog osiguranja (broj zaposlenih prema broju penzionera), uzrok je nastalih teškoća i stalne neravnoteže u pogledu naplaćenih izvornih prihoda po osnovu doprinosa i potreba za funkcionisanje penzijskog sistema. To je problem koji pogađa najveći broj evropskih država i njegovo rješavanje svakako će predstavljati jedan od najvećih izazova svim modernim društvima u narednim decenijama. Suštinski, njegovi uzroci nalaze se u sve manjoj stopi fertiliteta evropskih nacija s jedne strane, i sve dužem prosječnom životnom vijeku, s druge strane. Penzijski sistem međugeneracijske solidarnosti ukazuje na visoku socijalnu svijest društva, ali je za buduće generacije penzionera nedovoljan, jer se njime osigurava samo osnovni nivo socijalne sigurnosti.

Da bi penzijski sistem funkcionisao na optimalan način, potrebno je da na jednog penzionera dolazi najmanje 3 osiguranika. Pitanje odnosa između broja zaposlenih i broja penzionera je pitanje raspoloživih sredstava za finansiranje prava iz ovog osiguranja. Model međugeneracijske solidarnosti, definiše stečeno pravo kao određeno potraživanje prema budućim generacijama, pri čemu se ono postavlja odvojeno od kapaciteta plaćanja budućih generacija. Sve je veći raskorak između prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja i realnih izvora iz kojih se ona finansiraju, tako da država preuzima brigu o materijalnoj i socijalnoj sigurnosti osiguranika od penzionisanja do kraja života.

Ovakvo stanje u posljednjih dvadesetak godina, primoralo je veliki broj država da pristupe reformisanju tradicionalnih sistema penzijskog i invalidskog osiguranja, kako bi se prilagodili novim demografskim okolnostima i izbjegli eventualne krupnije poremećaje sistema u budućnosti. Uobičajeno, prve promjene se tiču pooštavanja uslova za sticanje prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja (najčešće se povećava starosna granica za ostvarivanje prava na starosnu penziju, uvode restriktivniji uslovi za ostvarivanje prava na invalidsku penziju i slično).

Takav pristup reforme sistema penzijskog i invalidskog osiguranja, prihvaćen je i u Republici Srpskoj. Stupanjem na snagu Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju ("Službeni glasnik

Republike Srpske", broj 32/00) 2000. godine, učinjene su prve ozbiljne reforme sistema, koje su se, prije svega, ogledale u povećanju godina života za ostvarivanje prava na starosnu penziju (sa 60 na 65 godina), kao i u smanjenju maksimalnog procenta koji se primjenjuje na penzijski osnov, tako da je iznosio maksimalno 75% (ranije 85%). Nadalje, ukinute su posebne kategorije osiguranika (osiguranici pod povoljnijim uslovima i posebnim propisima) i izjednačene sa ostalim osiguranicima u sistemu. Izvršena je izmjena u računanju staža navršenog u republikama bivše SFRJ, tako da se taj staž računa samo za ispunjenje uslova, a visina penzije se određuje za staž na teret Republike Srpske.

Takođe, ovim zakonom predviđeno je da visina penzijskog osnova zavisi isključivo od neto plata, odnosno drugih osnova osiguranja na koje je obračunat i uplaćen doprinos, počev od 1970. godine (zbog velike inflacije plate ostvarene 1992. i 1993. godine ne uzimaju se u obračun penzijskog osnova), s određenim izuzecima kada su u pitanju garantovani penzijski osnovi za pripadnike oružanih snaga Republike i učesnike NOR-a i za vrlo rijetke slučajeve kada osiguranik nije ostvario plate poslije 01. januara 1970. godine. Jako bitno je i to, da su iz sistema penzijskog i invalidskog osiguranja, isključena takozvana prava socijalne prirode kao što su pravo na novčanu naknadu za tjelesno oštećenje i pravo na novčanu naknadu za pomoć i njegu.

TABELA 1. BROJ OSIGURANIKA I KORISNIKA PRAVA OD 2005. DO 2012. GODINE KAO I NJIHOV MEĐUSOBNI ODNOS

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Osiguranici	285.640	278.298	301.584	283.280	283.280	293.058	275.316	276.195
Korisnici	191.807	197.595	202.564	209.321	219.276	226.285	232.756	238.201
Odnos korisnika i osiguranika	1:1,48	1:1,40	1:1,48	1:1,35	1:1,29	1:1,29	1:1,18	1:1,15

Izvor: Fond PIO RS, 2014.

S obzirom da problemi u funkcionisanju sistema penzijskog i invalidskog osiguranja nisu riješeni navedenim promjenama, Vlada Republike Srpske je u februaru 2007. godine formirala Radnu grupu za izradu Strategije reforme sistema penzijskog i invalidskog osiguranja u Republici Srpskoj.

Radna grupa je sveobuhvatno analizirala parametre postojećeg sistema, utvrdila kratkoročne i dugoročne aktivnosti na stabilizaciji sistema i sačinila veliki broj projekcija uzimajući u obzir demografske analize, odnos broja osiguranika i penzionera, prosječnu platu i prosječnu penziju, prihode po osnovu doprinosa odnosno iz budžeta, kretanje društvenog bruto proizvoda, kretanje

plata, stopu inflacije, parametarske promjene koje se očekuju itd. Takođe, analizirane su pretpostavke i mogućnosti za uvođenje dodatnog osiguranja, kako obaveznog tako i dobrovoljnog. Strategija je usvojena od strane Narodne skupštine Republike Srpske održanoj 2010. godine.

Analizom podataka od 2005. godine do 2012. godine, broj starosnih penzija povećan za 34.442 ili 39,99 %, broj invalidskih za 6.633 ili 19,05 % i broj porodičnih za 5.319 ili 7,50 %. Izrazito veliko povećanje broja korisnika je kod starosnih penzija za žene i ono od 2005. do 2012. godine iznosi više 75 %.

TABELA 2. STRUKTURA KORISNIKA PRAVA OD 2005. DO 2012. GODINE I KRETANJE UKUPNOG BROJA KORISNIKA PO VRSTAMA PRAVA

		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011.	2012.
Starosne	M	61.648	63.408	64.624	67.083	70.426	73.152	75.618	77.685
	Ž	24.477	26.065	27.695	30.139	33.295	36.342	39.364	42.882
Porodične	M Ž	70.875	72.253	73.389	73.567	75.076	75.844	76.367	76.194
Invalidske	M	24.302	25.103	25.799	26.587	29.098	29.547	29.944	30.032
	Ž	10.505	10.766	11.057	11.945	11.381	11.400	11.463	11.408
Ukupno		191.807	197.595	202.564	209.321	219.276	226.285	232.756	238.201

Izvor: Fond PIO RS, 2014.

Na osnovu podataka iz tabelarnog prikaza, mogu se uočiti pozitivni trendovi u strukturi penzija. Od 2005. do 2012. godine, procenat starosnih penzija u ukupnom broju penzija povećan je sa 44,9 % na 50,61 %, dok je procenat porodičnih smanjen za skoro 5 % u ukupnom broju penzija. Procenat invalidskih penzija u posljednje tri godine pokazuje trend smanjivanja i manji je oko 1 % od ukupnog broja penzija u odnosu na 2009. godinu. Realno je za očekivati da se procenat invalidskih penzija u ukupnom broju penzija u narednim godinama smanjuje, imajući u vidu da bi Uredba o medicinskom vještačenju u penzijskom i invalidskom osiguranju, koja je stupila na snagu u

januaru 2013. godine, trebala imati pozitivne efekte i spriječiti zloupotrebe u postupku ostvarivanja prava. Tabela koja slijedi, pokazuje broj novih penzija po vrstama prava. Evidentno je da je ukupan broj prava na penziju ostvarenih u posljednje tri godine nešto niži od 2008. i 2009. godine. Uočljivo je da je broj invalidskih penzija u posljednje tri godine značajno manji u odnosu na raniji period. Treba napomenuti, da će broj penzija u 2012. godini biti nešto veći od navedenog podatka, s obzirom da nisu okončani svi postupci koji će rezultirati priznavanjem prava na penziju u toj godini.

TABELA 3. –BROJ NOVIH PENZIJA PO VRSTAMA PRAVA

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011.	2012.
Starosne	6.917	4.525	7.723	8.933	9.422	8.655	9.364	8.348
Invalidske	2.618	3.243	3.464	3.969	3.563	2.040	2.047	1.332
Porodične	4.509	4.501	4.460	4.546	4.282	4.127	3.876	3.325
Ukupno	14.044	12.269	15.647	17.448	17.267	14.822	15.287	13.005

Izvor: Fond PIO RS, 2014.

Evidentno je da se starost korisnika na dan ostvarivanja prava (efektivna starost) postepeno povećava i to predstavlja pozitivan trend. Naglo povećanje efektivne starosti u 2012. godini je rezultat činjenice da je Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 134/11), koji je stupio na snagu 01. januara 2012. godine, omogućeno ostvarivanje prava na starosnu penziju osigurancima sa 65 godina života i 15 godina staža osiguranja (po ranijem zakonu 65 godina života i 20 godina staža osiguranja). Po ovom osnovu, pravo na penziju u 2012. godini je ostvarilo 1.459 osiguranika, od čega 471 muškarac sa prosjekom od 67,86 godina života i 988 žena sa prosjekom od 63 godine života. Bez uračunavanja navedenih korisnika, prosječna starost na dan ostvarivanja prava na starosnu penziju za muškarce iznosi 62,41, a za žene 60,33 godine života. Imajući u vidu odredbu člana 42. stav 1. Zakona, kojom je propisano da pravo na starosnu penziju ima osiguranik kada navršši 60 godina života i 40

godina penzijskog staža kao i član 178. stav 1. Zakona koji propisuje prelazni period za primjenu navedene odredbe, za očekivati je da se efektivna starost svake godine postepeno povećava. S obzirom na preporuke Strategije kao i kretanja u penzijskim sistemima međugeneracijske solidarnosti, treba razmišljati da se po isteku prelaznog perioda iz člana 178. stav 1. Zakona (2025. godina), za ostvarivanje prava na starosnu penziju sa 40 godina penzijskog staža, nastavi postepeno povećanje starosne granice do 62 ili 63 godine života.

PROJEKCIJE PENZIJSKIH IZDATAKA U SRPSKOJ METODOLOGIJA, PODACI I OGRANICENJA

Metodologija projektovanja penzijskih izdataka bazirana je djelimično na metodologiji Ekonomskog Instituta u Zagrebu (2006), uz određena pojednostavljena i modifikacije. Iako bi se ova pojednostavljena mogla negativno odraziti na tačnost predviđanja penzijskih izdataka, treba

imati na umu da primarni cilj analize prikazane u ovom radu nije predviđanje penzijskih izdataka već njihove projekcije pod različitim pretpostavkama rasta penzija u periodu 2010-2050. godine. Dugoročne mjere tekuće reforme penzijskog sistema se primarno odnose na pooštavanje uslova za odlazak u starosnu penziju, kao i na odobravanje beneficiranog radnog staža. Kada je riječ o starosnoj penziji prema godinama života, muškarci na nju stižu pravo sa navršених 65 godina i najmanje 15 godina staža, a žene sa 60 godina starosti i najmanje 15 godina staža. Prema izmjenjenom i dopunjenom Zakonu o penzijskom i invalidskom osiguranju, uslovi za odlazak u starosnu penziju će se pooštavati sukcesivno iz godine u godinu do 2023, kada će starosna granica za one koje imaju pun radni staž (40 godina za muškarce i 38 za žene umjesto aktuelnih 35) biti 58 godina, čime će Srbija nastaviti da se približava zemljama EU. Dinamika pooštavanja uslova za odlazak u starosnu penziju prikazana je u tabeli 4. Očekivane promjene u starosnoj strukturi stanovništva, koje će u narednim godinama uvećati broj penzionera i izdatke za penzije, u kombinaciji sa visokom stopom nezaposlenosti, koja predstavlja hroničan ekonomski problem u Srbiji, će se bez sumnje, ceteris paribus, odraziti negativno na održivost penzijskog sistema i generalno budžetskog deficita, čak i u srednjem roku. S obzirom na relativno niske očekivane vrijednosti rasta BDP-a u narednim godinama i limitirane mogućnosti zaduživanja države, fiskalni prostor za dodatno povećanje izdataka za penziju u BDP-u i rast transfera sredstava iz budžeta PIO fondu ne predstavlja dugoročnu opciju za finansiranje rastućeg broja penzionera u narednim decenijama. I pored toga što osnovni parametri penzijskog sistema i prateća kvalitativna analiza, kao i analize MMF-a, ukazuju na neodrživost penzijskog sistema, prateći demografsko starenje i održivost javnih finansija u Srbiji 31 kvantitativna analiza održivosti sa projekcijama bila je rijetko predmet studija u posljednjih nekoliko godina. U zajedničkoj studiji Ekonomskog Instituta i Fonda za razvoj ekonomske nauke, date su projekcije izdataka za penziju, pod pretpostavkom da će poreske stope ostati nepromijenjene ili da će se sprovesti prihodno neutralna reforma (USAID, 2010: 25-26). U studiji su dalje navedene adekvatna indeksacija penzija, izjednačavanje starosne granice za muškarce i žene i stepen preraspodjele penzija od bogatijih ka siromašnijim penzionerima kao ključne reformatorske mjere u dugom roku. 32 Stanovništvo 1/2012 Zaman i Markovic (2011) su analizirali održivost odnosa broja zaposlenih po jednom penzioneru, inkorporirajući projektovane promjene u strukturi stanovništva Srbije i projekcije broja penzionera i zaposlenih. Uz pretpostavku o nepromijenjenoj

stopi doprinosa od 22% i udjelu prosječne penzije u bruto zaradi od 35%, izračunati optimalan odnos broja zaposlenih po jednom penzioneru u 2050. godini iznosi 1,59 što je znatno više od aktuelnih 1,06.21.

Metodologija obuhvata dva analitička koraka:

- simulaciju projekcija penzijskih rashoda i njihovog udela u BDP-u na bazi predloženog modela i inicijalnih pretpostavki;
- komparaciju dobijenih projekcija u cilju analize dinamike udjela penzijskih rashoda u BDP-u, i analizu osjetljivosti učešća penzijskih rashoda u BDP-u na stopu rasta penzija.

Predloženim modelom se modelira dinamika izdataka za penziju u odnosu na BDP – pod različitim pretpostavkama o stopi rasta penzija. Osnovne varijable u modelu su (supskripti predstavljaju vremenski indeks na godišnjem nivou):

65t N - projekcija neaktivnog stanovništva starog 65 i više godina;

t BP - projekcija broja penzionera;

t g - stopa realnog rasta prosječne vrijednosti penzijskih izdataka;

t Y - projekcija realnog bruto domaćeg proizvoda;

t r - pretpostavljena stopa realnog rasta BDP-a;

t PP - prosečni izdatak za penziju (u odnosu na broj penzionera);

t P - ukupni izdaci za penziju.

Korišćenjem prethodno objašnjene metodologije, projektovan je broj penzionera za period 2010-2050, na bazi projektovanog kontingenta neaktivnog starog stanovništva, pod pretpostavkom o nepromjenjenom odnosu broja radno neaktivnog starog stanovništva i broja penzionera (u projekcijama je korišćen odnos 1,47 iz 2011). Za projekciju broja penzionera korišćena je centralna projekcija za 50% kvantil.

TABELA 4. PROJEKCIJA PENZIJSKIH RASHODA – BAZNI SCENARIO

Scenario I	g_t	PP_t u km	P_t u km
2010.	2,01	320,00	853.263.666,00
2020.	2,01	643,20	1.926.841.766,40
2030.	2,01	1.292,83	4.380.078.616,70
2040.	2,01	2.598,59	8.937.047.523,84
2050.	2,01	5.223,17	16.662.645.340,49

Izvor: Fond PIO RS, 2015.

Prvi alternativni scenario baziran je na premisi penzijskih reformi, objavljenih u Memorandumu o budžetu (Ministarstvo finansija Republike Srbije, 2010: 33), o targetiranju 10% učešća penzijskih izdataka u BDP-u, što efektivno predstavlja

smanjenje penzijskih rashoda. U slučaju ovog scenarija, stopa realnog rasta penzija ne bi trebalo da prelazi 1,31% kako bi se dugoročno dostiglo targetirano učešće, što je prikazano u tabeli 4.

ZAKLJUČAK

U ovom radu analizirana je održivost javnog penzijskog sistema u Srpskoj sa stanovišta očekivanih demografskih promjena u periodu 2010-2050. godina. Iako komparativna analiza učešća penzijskih izdataka u bruto domaćem proizvodu ne ukazuje na postojanje značajnih razlika između Republike Srpske i zemalja u regionu i Evropskoj uniji u pogledu ovog parametra, rastući trend finansiranja PIO fonda budžetskim sredstvima srednjoročno ugrožava održivost penzijskog sistema, imajući u vidu da se sprovođenje mjera predloženih penzijskih reformi može valorizovati tek u dužem vremenskom periodu. Rezultati kvantitativne analize ukazuju da je rast penzionih izdataka po stopi iz prethodnih nekoliko godina dugoročno neodrživ, ali da postoji fiskalni prostor za kontinuiran realni rast penzija koji srednjoročno ne ugrožava budžetski deficit, a dugoročno vodi ka smanjenju učešća penzijskih izdataka u bruto domaćem proizvodu. Predložena promjena ne ugrožava održivost penzijskog sistema i generalno javnih finansija Srpske, čak i u uslovima potpuno izvjesne tendencije značajnog porasta broja starih odnosno njihovog pritiska na radnu snagu. U tom kontekstu, dat je kritički osvrt na tekući pristup države dinamici rasta penzija sa stanovišta srednjoročne održivosti penzijskog sistema sa odgovarajućim preporukama. Generalno, namjere Vlade Republike Srpske o indeksaciji penzija predstavljaju dugoročno dobro rješenje, ali premisa o uvećanju penzija za dio realnog rasta BDP-a, ako on iznosi preko 4%, je podložna kritici sa stanovišta srednjoročne održivosti. Naime, krizni ciklus naše privrede, poput onog na globalnom nivou, ima svoje faze maksimuma i minimuma, te nakon dostizanja maksimuma kriza počinje da stagnira, a nakon par godina privredne stagnacije očekuje se postepeni, pa sve brži privredni rast.

Posljedično, zbog projekcija relativno viših stopa ekonomskog rasta i BDP-a u nekom narednom periodu privrednog oporavka, postoji povećani rizik da bi potom moglo doći do naglih skokova u rastu penzija, a samim tim i do neodrživosti finansiranja penzionog sistema, te bi trebalo uvesti određena ograničenja u smislu maksimalnog porasta penzija na godišnjem nivou za slučaj intenzivnog i velikog privrednog rasta.

LITERATURA

- [1] BIJAK, J. et al. (2007). "Population and Labour Force Projections for 27 European Countries, 2002-2052: Impact of International Migration on Population Ageing", *European Journal of Population*, no.23, pp.1-31
- [2] EUROPEAN COMMISSION (2010). Joint Report on Pensions (Brussels) onPensions(Brussels).<http://ec.europa.eu>
- [3] EUROPEAN COMMISSION (2010b). Joint Report on Pensions: Annexes (Brussels). <http://ec.europa.eu>
- [4] EUROPEAN COMMISSION (2010c). Work Session on Demographic Projections.
- [5] EUROPEAN COMMISSION (2011). The 2012 Aging Report: Underlying Assumptions and Projection Methodologies (Brussels).
- [6] EKONOMSKI INSTITUT ZAGREB (2006). Analiza dugorocnih fiskalnih ucinaka demografskih promjena – sažetak studije (Zagreb: Ekonomski institut).
- [7] FISKALNI SAVET Republike Srbije (2012). Predlog mera fiskalne konsolidacije 2012- 2016. godine (Beograd)
- [8] HUNSINGER, E. (2011). "An Expert-Based Stochastic Population Forecast for Alaska. Using Autoregressive Models with Random Coefficients (working paper)". Alaska Department of Labor and Workforce Development.
- [9] KUPISZEWSKI M., D. KUPISZEWSKA, V. NIKITOVIC (2012). Impact of Demographic and Migration Flows on Serbia (Belgrade: International Organization for Migration).
- [10] LANZIERI G. (2010). Looking 50 Years Ahead: A Natural Projection of the Populations of the Balkan Countries to 2061. IVth International Conference of Balkans Demography. Budva, Monténégro, 13th – 15th May 2010.
- [11] LUTZ, W., V. SKIRBEKK, M. R. TESTA (2006). "The Low Fertility Trap Hypothesis: Forces That May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe". *Vienna Yearbook of Population Research*, pp.167-192.
- [12] MMF (2011). Hard Choices in Reforming Serbia's Pension System. Danas conference, 21st September (Belgrade).
- [13] MILADINOV, G. (2010). Projections of the Population and the Pension System in Republic of Macedonia. European Population Conference 2010 (Vienna).
- [14] Pašalić, S. i ostali (2006). Demografski razvoj i populaciona politika Republike Srpske. IP Mladost, Bijeljina
- [15] Pašalić, S. (2012). Demografski gubici u BiH 1991-2011. MKSJ, Hag
- [17] SVETSKA BANKA (2007). From Red to Gray (Washington).
- [18] ŠUKOVIC, D. (2009). "Stanovništvo Srbije u fokusu tržišta rada", *Stanovništvo* 47(2), pp. 85-99.
- [19] USAID (2010). Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020. (Beograd: Ekonomski institut, Fond za razvoj ekonomskih nauka).
- [20] VLADA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE (2008). Predlog strategije reforme penzijskog sistema u Federaciji Bosne i Hercegovine (Sarajevo).
- [21] VLADA REPUBLIKE SRBIJE (2012). Zakon o dopuni zakona o penzijskom I invalidskom osiguranju.
- [22] VLADA REPUBLIKE SRPSKE (2010). Predlog strategije penzijskog sistema u Republici Srpskoj – izvod (Banja Luka).

THE ADVANTAGES AND SUCCESS FACTORS OF CLUSTERS IN THE EUROPEAN UNION

PREDNOSTI I FAKTORI USPJEHA KLASTERA U EVROPSKOJ UNIJI

Ákos Jarjabka, Ph.D Associate Professor
Faculty of Business and Economics, University of Pécs
Pécs Hungary, akos@ktk.pte.hu

Abstract: *Clusters play an active role in reinforcing the competitiveness of regions in the European Union. This paper analyses the role of training and education in the development of cluster organisations. It is concluded that clusters realize economic benefits and synergies between the actors and that decisive competitive advantage is based on creativity, knowledge and relationship skills so qualification as a process for upgrading human capital through consulting and education takes on high priority in the development of clusters.*

Keywords: *cluster management, knowledge, training, European Union, competitive advantage.*

I. INTRODUCTION

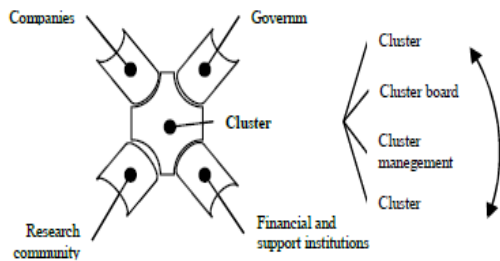
This paper discusses the process of clustering and the role of training and education in the development of cluster organisations. Clusters are organization formations based on mutual cooperation, which realize economic benefits and synergies between the actors. Clusters play an active role in reinforcing the competitiveness of the regions in the European Union by contributing to the creation of an attractive regional profile, encouraging application-oriented research and supporting SMEs (Feser, 1998). Corresponding to that, the research project 'Cluster and Network Cooperation for Business Success in Central Europe'(CNCB) focuses on further development of cluster initiatives. Based on this empirical research we analysed the findings related to training, optimization and internationalisation.

II. DEFINITION OF CLUSTERS

The term 'cluster' means a form of specific corporate relationships in the economy. There are different explanations of the meaning of 'cluster' by different authors who emphasize different characteristics of clusters in their definitions. According to Porter (1998, 2000/a, 2000/b) a cluster is a group of corporations, which are in the same industry, are close to each other geographically and have both similar and complementary features. Related institutes (e.g. local governments, chambers, economy-improving institutes, universities and research facilities) are also included in clusters. According to Rosenfeld (2000) and Török (2002) clusters can be interpreted as special networks, which are based on cooperation and rivalry along social values and a collective vision of corporations, institutes and professional organizations. Finally, according to the EU (European Commission 2003:15) clusters are groups of corporations and related institutes, which are:

- a. cooperating and competing
- b. located in one or several geographically concentrated regions
- c. specialized on fields, which are connected with common technologies and expertise
- d. based on science or tradition
- e. institutional and non-institutional
- f. based on innovation, expertise, information flow and knowledge generation, which can increase competitiveness
- g. based on growth and long term business dynamic.

These approaches should be summarized to understand the essence of ‘cluster’ as a form of specific corporate relationships. We should emphasize the central role of the participating companies and the cluster organisation in the operation of a cluster, a possible structure of which is represented by Figure 1. Furthermore we should not forget about the contribution of business service providers (financial and support institutions, the research community) and finally the governments, which strongly influence the development of clusters.

Source: The author’s own edition based on Sölvall-Lindquist-Ketels (2003:18)

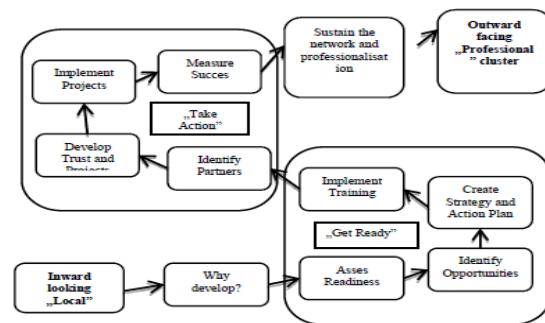
Figure 1. Five sets of actors composing a cluster

Clusters are very difficult and complex players in economic development because they have heterogenic members, objectives, skills, focus and processes (Jarjabka-Weiner, 2011, 2012). In the next parts we focus on the clustering practice in the European Union and introduce the European cluster landscape.

III. CLUSTERING IN THE EUROPEAN UNION

Globalization has, somewhat paradoxically, strengthened the role of clusters and furthered their development. Companies face increasing choices for locating their activities in places that provide the best business environment for their specific needs. The more markets globalise, the more likely it is that resources will flow to more attractive regions, reinforcing the role of clusters and driving regional specialization. In this process, clusters tend to become increasingly specialised and increasingly connected with other clusters providing complementary activities (Weiner, 2011). On the other side the regional, national and European focus on clusters should be even more strengthened considering the fact that roughly 38% of all European employees work in enterprises that are part of the cluster sector. In some regions, this share goes up to over 50% (Innovation Clusters in Europe – DG Enterprise and Industry Report, 2012). The relation between clusters and innovation is clearly complex. A comparison between the regions having the most stars with the

best performing innovation regions in Europe, as measured by the Regional Innovation Scoreboard 12 (RIS 2006) shows that 7 out of 19 regions having a strong cluster are among the top third most innovative regions. This result suggests that a positive correlation may exist between the strength of regional cluster portfolios and regional innovation performance. Thus, the EU member states have become more and more committed to the encouragement of cluster initiatives. Figure 2 describes the process to become a success cluster in the EU under the influence of training, optimization and fit to export.

Source: The author’s own edition based on TACTICS Internationalisation Handbook Guidelines, 2012

Figure 2 Cluster development

A. Motivations to form professional clusters

There are a lot of advantages and also many challenges to become a professional cluster. Table 1 shows the advantages of well managed clusters, managing which requires highly educated cluster managers.

Categories	Advantages
Benefits to the businesses in the cluster	<ul style="list-style-type: none"> • Access to knowledge, to use in new products and services • Access to new markets • Access to key infrastructure, e.g. pilot plants, living labs etc. • Access to new partners for collaboration • Raised profile
Benefits to other organisations in the cluster	<ul style="list-style-type: none"> • Access to knowledge • Access to new markets • Access to a wider customer base • Access to new partners for collaboration • Raised profile
Benefits to the cluster organisation	<ul style="list-style-type: none"> • Raised profile • Access to new international partners for collaboration • Access to new partners for staff exchanges • Improved ability to benchmark performance

Categories	Advantages
Benefits that the cluster organisation can deliver to the region/member state	<ul style="list-style-type: none"> • Increased competitiveness and export performance by key businesses • Increased access to potential inward investors • Increased level of external funding utilised by the region/member state
Benefits to policy makers	<ul style="list-style-type: none"> • Improved ability to benchmark performance within the cluster development programme • Improved return in investment in cluster development programmes • Better understanding of the framework conditions needed by cluster organisations to operate more effectively internationally
Commercial and productive benefits	<ul style="list-style-type: none"> • Creation of jobs • Economic development • Improving competitiveness • International expansion • Rapid development and adaptability • Stabilization • Expand services • Expansion of trade relations • Improve accessibility and information retrieval • Presence of the European Cluster Observatory database • International expansion, higher mass production • Revenue-stabilization • Product innovations, innovation • Rapid development and adaptability • Contact expansion

Source: The author's own edition by TACTICS Internationalisation Handbook Guidelines 2012

Table 1. The advantages of operating in cluster environment

B. Creating strategy and action plan

The challenges are to find adequate partners (time & money for research), to find the time to coordinate appointments with relevant people and to minimize the costs for travelling around. The purpose is to create a template that any cluster organisation in any European region can use as a basis for a customised cluster internationalisation and training strategy. All clusters are different so the template will at best apply to most clusters most of the time (TACTICS 2012 Internationalization Handbook Guidelines, 2012). Some customisation will be needed. The cluster training and internationalisation strategy has to be evidence based and the cluster organisation will

have to carry out, or commission a survey of the organisations in the cluster. An action plan will then be developed by the cluster organisation to show how the training and internationalisation strategy of the cluster will be delivered.

C. Identification of partners

Potential partners need to be complementary rather than identical. Cluster organisations should look for win-win partnerships where all the partners gain something. The networks should be mapped and their suitability assessed. The networks can be classified in several different ways:

- General networks, e.g. European Cluster Managers Club, EEN, ERRIN, Eurada, Taftie;
- Industry specific networks, e.g. European Aerospace Cluster Partnership;
- Geographically specific networks, e.g. Baltic Sea Region, Heidelberg Innovation Forum;
- International and training networks, e.g. TCI, EU-Japan, Euro-Med Innovation network.

D. Developing trust and projects

'Projects' cover all types of collaborations between clusters. It does not just apply to applications for European and other funding. Initial contact has to be face to face, visits are therefore essential and need to be funded. Attending networking events is vital. Mutual learning and peer coaching can be useful in developing contacts. Once contact has been made then electronic communication methods can be used, but regular contact by some means has to be maintained. Possible options include (RIS 2012):

- Cluster Collaboration Platform
- Virtual events
- Video interviews available via the internet
- Social networking platforms such as LinkedIn, Facebook, Twitter, Flickr.

A social network needs to have a critical mass of active members in order to be effective. It will be far better to focus on a few effective social networks than to try to use many. Success breeds success so that various means of disseminating information about successful projects, e.g. case studies, partnering events, conferences, are all potentially useful and can also stimulate new ideas for collaborations. Be very clear on project objectives and outcomes which must be practical and well-defined. Projects need to address real needs of cluster initiatives and businesses. Involve the real decision makers and obtain their buy-in before making commitments. Work only with partners who share the same goals. Benchmarking potential partners can be useful in assessing the

benefits from collaboration. Identify any cultural or language barriers and agree on how these will be addressed. Once a critical mass of cluster actors/partners is formed, it is easier to extend the cooperation to additional partners (i.e. international cooperation can be built more easily in step-wise fashion). Develop project ideas before applying for funding. Funding project officers in the EC in Brussels and national contact points can provide valuable information on the criteria for each funding initiative.

E. Implementation of projects and success measurement

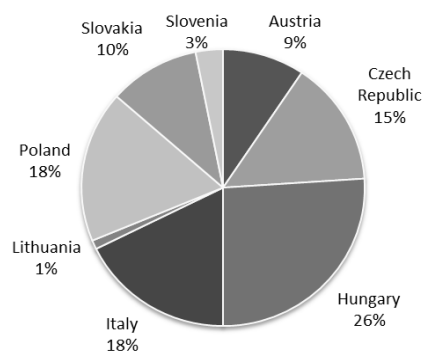
Take baseline measurements at the start of the project to make evaluation easier. Monitor progress and check against agreed project objectives and outcomes. Be flexible to changing circumstances. Contingency plans and budgets are essential. Ensure that sufficient human resources with the right skills are available throughout the lifetime of the project. Success needs to be measured at the overall level against the training and internationalisation strategy and action plan. Kompetenznetze Deutschland – European Clusters Go International survey (2012) provide useful indicators. Qualitative indicators are also needed in addition to quantitative measures. These can be obtained through surveys.

IV. EMPIRICAL RESEARCH AND RESULTS

Empirical research was carried out within the project ‘Cluster and Network Cooperation for Business Success in Central Europe’ (CNCB), focused on the development of cluster initiatives. The 10 partners involved in the project have broad knowledge both in the field of clustering and in EU-funded projects. More than 400 EU clusters were questioned in Austria, Czech Republic, Hungary, Italy, Lithuania, Poland, Slovakia and Slovenia. The questionnaire contained 30 questions: including open questions, Likert scale, multiple-choice and single-choice. In this paper we focus on the questions related to training, optimization and internationalisation. We have used IBM SPSS Statistics and MS Office Excel software to analyse the results of the questionnaire.

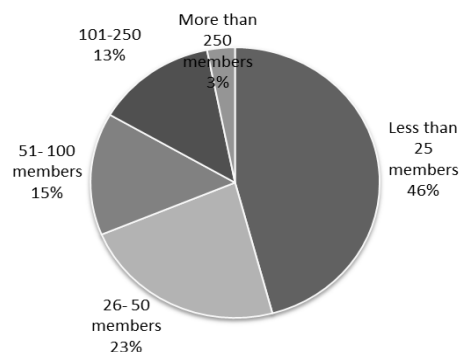
A. Basic Information

In the first part of the survey took part 96 clusters from the 275 addressed, which means nearly 35% rate of return (quite reasonable for an online survey). Most respondents were from Hungary (25), Italy (17) and Poland (17), followed by Czech Republic (14), Slovakia (10), Austria (9) and Slovenia (3) and Lithuania (1).

Source: The author’s own edition based on CNCB 2012. Chart 1 Location of scanned clusters

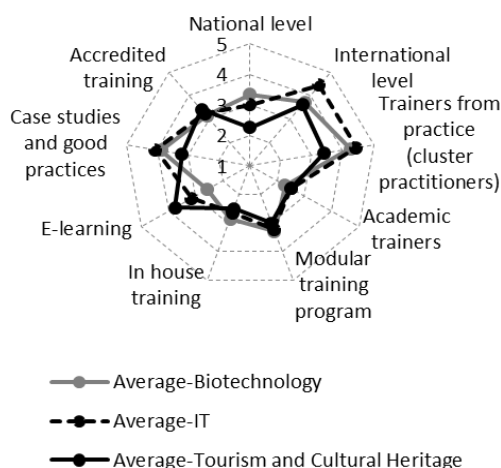
The focus of these clusters was quite wide but the main areas were ICT Industries & services (17.7%), Biotech Pharma & Cosmetics (10%) and Tourism and Cultural Heritage (10%). Other areas like Automotive Transport Logistics, Food and Agro Industries, Environment, Intelligent Energy, Sustainable Construction, Textile and many more had less than 4%. The size of the clusters (according to cluster members) was also variable. Most of the clusters (44) were small with no more than 25 members, followed up by 26-50 members (22), 51-100 members (14), 101-250 members (13) and even few biggest clusters with more than 250 members (3).

Source: The author’s own edition based on CNCB 2012. Chart 2 Size of scanned clusters

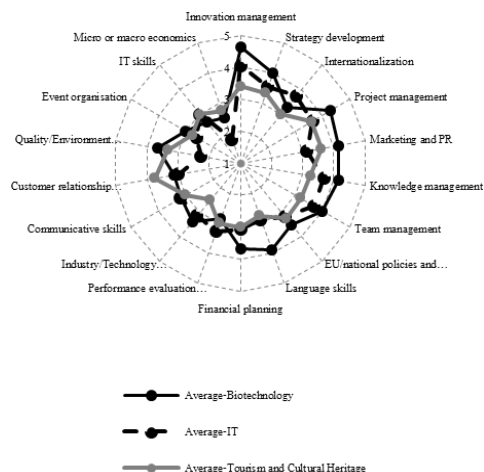
B. Training aspects in clusters

In this chapter we analyse the answers related to training (field of training and type of training) from the CNCB survey. Three sectors are selected for test elements: biotechnology, info technology, tourism and cultural heritage. We chose these clusters because they operate in fundamentally different fields, therefore diversity training motivation appears and strong diversity training is expected in terms of attitude (Fodor-Weiner, 2010).

Source: The author's own edition based on CNCB 2012.
Chart 3 What is important for you in the training?

According to the type of the training the international practices are important in all three sectors of the study. Trainers from practice are preferred to academic trainers. For the two technology-orientated sectors (Biotechnology and IT) knowledge-transfer through case studies and best practices is of high priority. The in-house training was rated below average in all three sectors, suggesting that the organizational knowledge-transfer tends to be informal, such as coaching or shadow programs. In the field of tourism it was an outstanding value for e-learning, which is likely correlated with the international level view. Examining the Biotechnology sector, the highest value regarding the field of training was given for Innovation management. Knowledge management, Project management, Marketing and PR reached a value above 4. Quality/Environment management and Team management (more effective use of human resources) rated high scores as well, because of more effective use of intellectual assets. Language skills also rated high score, because of the importance of the international level. In the tourism sector Customer Relationship Management and Quality/Environmental management were rated the highest values, because of the speciality of the value chain management of the service sectors. In this sector the fields that can facilitate more effective management of the intellectual assets were rated over average. In the IT sector Innovation management, Knowledge management and Team management were rated with the highest score. The industry/technology topics are also important, because of the rapid development of the ICT sector. Micro- and macroeconomics were rated with low values in all three sectors, which suggest that practice has been perceived as a priority.

Source: The author's own edition based on CNCB 2012.
Chart 4 The fields of training

V. DISCUSSION AND CONCLUSION

The importance of knowledge and innovation and their relevance in current economy is obvious (e.g. Porter, 1990, 1998, 2000/a, 2000/b; Snowden, 1998; Sveiby, 2001). The results of our research show that knowledge and competence of business managers and the development of cluster-organisations will be a decisive competitive advantage in the future. This is important because innovation in all areas (technology, design, marketing, organisation, management) requires creativity, knowledge and relationship skills of all the employees involved. Managers who “only” procure and control are just as deficient as employees who “only” work well. Knowledge maps provide an overview of the knowledge available in the partner businesses, together with the potentials and their distribution. In this situation, qualification as a process for upgrading human capital through consulting and education takes on high priority. Competitive qualities need high-level qualifications, which in turn require well-conceived qualification opportunities. The conditions for success in today's turbulent markets – national and international – have changed considerably. In times where selective market development strategies and quality are demanded from many different directions, the needs of qualification have to be taken into consideration at all stages of the value chain (Innovation Clusters in Europe – DG Enterprise and Industry Report 2012). These challenges mean that clusters need a qualification system with multiple components. First it involves a qualitative technical lecture and discussion programme based on an assessment by the leading businesses and research institutes of what will be needed in the next few years. A review of the needs of the cluster businesses for qualifications is another important input into this technical programme (Pamminger, 2010). However, a cluster also needs a very open, interactive and relations-based network learning forum, which can be

flexibly configured by the actors themselves. In such an open learning system there are no planned programs of events – every member can take the initiative and submit a personal learning module within the framework of the network forum. The initiator assumes the role of a broker here, putting a short description of the content, format and first date for the desired module on the cluster website (intranet). If more than a predetermined minimum number of people register for the event, it is prepared and held with the help of cluster management or cluster support. All the results are documented on the intranet using a uniform and simple system, and are accordingly available to all cluster partners. Clusters formed through cooperation and development projects (e.g. CNCB) realize economic benefits and synergies between the actors. The advantages and success factors of clustering could be the subject of further scientific research.

REFERENCES

- [1] CNCB Expert Group 2011. Questionnaire Analysis Basic Level Report, Pécs
- [2] CNCB Expert Group 2012. Questionnaire Report
- [3] Crosstabs Analysis And Correspondence Maps, Pécs
- [4] Deák, Sz. 2000. A Porter-féle rombuszmodell főbb közgazdasági összefüggései. In: Farkas, B., Lengyel, I.(szerk.) Versenyképesség – regionális versenyképesség. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, Szeged: JATE Press. 67-87.
- [5] Coletti, M. 2010 Tech. and industrial clusters: how different are they to manage? Sci. and Public Policy
- [6] European Commission 2003. Final report of the expert group on enterprise clusters and networks. http://www.dps.tesoro.it/cd_cooperazione_bilaterale/docs/6.Toolbox/13.Supporting_documents/1.Clustermethodologies_casoni/2.Additiona_l_doc_2/3.EU_final_rep_ExpGroup_Clusters.pdf
- [7] Feser, E. J. 1998. Old and New Theories of Industry Clusters. In: Steiner, M. (ed.). Clusters and Regional Specialization On Geography, Technology and Networks. European Research in Regional Science. London: Pion Limited.
- [8] Fodor, P., Weiner, J. 2010. Knowledge Flow in the World of Cooperation: A Study on the Efficacy of Accredited Clusters in Hungary. In: Regional Responses and Global Shifts: Actors, Institutions and Organisations. Regional Studies Association Annual International Conference 2010. Pécs, Hungary.
- [9] Grósz, A. 2004. Klaszterorientált fejlesztési politika Magyarországon. In: Magyarország és a 21. Század kihívásai az Európai Unióban. Komárom: MTA Veszprémi Területi Bizottság. 273-288.
- [10] Grósz, A. 2006. Klaszterek és támogatásuk az Európai Unióban és Magyarországon. In: Kihívások és válaszok. A magyar építőipari vállalkozások lehetőségei az Európai Unió csatlakozás utáni időszakban. Győr:Novadat Kiadó.159–187.
- [11] Héjj, T., Héjj, R., Matuz, J. 2008. Tanuljunk könnyen, gyorsan "klaszterül"! Harvard Business Review, X. évf. 5: 48-58.
- [12] Innobarometer 2006. Innobarometer on cluster's role in facilitating innovation in Europe. PRO INNO Europe. www.proinno-europe.eu/admin/.../FL187_Innobarometer_2006.pdf
- [13] Innovation Clusters in Europe – DG Enterprise and Industry Report 2012. http://www.europe-innova.eu/c/document_library/get_file?folderId=18090&name=DLFE-13703.pdf
- [14] Jarjabka, Á., Weiner, J. 2012. The Differences of Clusters and Clustermanagement in the EU According to CNCB. 17th International Scientific Symposium "Strategic Management and Decision Support System in Strategic Management". Subotica.
- [15] Jarjabka, Á., Weiner, J. 2011. The measurability and evaluability of clusters and cluster management in the EU - The CNCB project. Strategic Management, Vol.16, No.2: 011-024.
- [16] Kompetenznetze Deutschland – European Clusters Go International survey. http://www.europe-innova.eu/c/document_library/get_file?folderId=148901&name=DLFE-12848.pdf
- [17] Lengyel, I.,Rechnitzer, J. 2002. A hazai építőipar versenyképességének javítása: klaszterek szerepe a gazdaságfejlesztésben. Győr: Régió Art.
- [18] Miller, P. et al 2001. Business Clusters in the UK. London: Department of trade and industry
- [19] Pamminger W. 2010. Cluster and Network Cooperation for Business Success in Central Europe. European Territorial Cooperation Objective, Central Europe Programme Application Form.
- [20] Parrish D. 2005. T-Shirts and Suits – a guide to the business of creativity. Liverpool: Merseyside ACME.
- [21] Porter, M. E., 1991. The Competitive Advantage of Nations. London: Basingstoke. Macmillan.
- [22] Porter M. E. 1990. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press.
- [23] Porter M. E. 1998. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 6: 77-90.
- [24] Porter M. E. 2000/a. Location, competition and economic development. Local clusters in world economy. Economic Development Quarterly, 2: 15-34.
- [25] Porter M. E. 2000/b Locations, Clusters, and Company Strategy. In: Clark, G. L., Feldman, M. P., Gertler, M. S. (Eds.): The Oxford Handbook of Economic Geography. Oxford: Oxford University Press. 253-274.
- [26] RIS 2012. Regional Innovation Scoreboard 12, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/files/ris-2012_en.pdf
- [27] Roelandt T., P. den Hertog. 1999. Cluster analysis and cluster-based policy making: the state of the art. In: T. Roelandt, P. den Hertog (Eds.):Cluster Analysis and Cluster-based Policy: New perspectives and Rationale in Innovation Policy. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.
- [28] Rosenfeld, S. A. 2000. Community College/Cluster Connections: Specialization and Competitiveness in the United States and Europe. Economic Development Quarterly, 2: 51-6.
- [29] Snowden D. 1998. A Framework for Creating a Sustainable Knowledge Management Program. Boston: Butterworth – Heinemann.
- [30] Szanyi, M. 2008. Klaszterekről a Pólus Program kapcsán. Budapest: MTA Világgazdasági Kutatóintézet. Kihívások: 7.
- [31] Szanyi, M. 2009. A gazdasági tevékenység sűrűsödési pontjainak (klaszterek) vizsgálata. Statisztikai Szemle, 921-936.
- [32] Sölvell, Ö., Lindquist, G., Ketels, C. 2003. The Cluster Initiative Greenbook. Stockholm: Bromma tryck AB. <http://www.cluster-research.org/greenbook.htm>
- [33] Sölvell, Ö., Lindquist, G., Ketels, C. 2006. Cluster initiatives in developing and transition economies. <http://www.cluster-research.org>
- [34] Sveiby K. E. 2001. Szervezetek új gazdagsága: a menedzselt tudás. Budapest: KJK-KERSZÖV Kft.

Acknowledgements: The present scientific contribution is dedicated to the 650th anniversary of the foundation of the University of Pécs, Hungary. Special thanks to János Weiner Ph.D student, University of Pécs.

НОВИ ОДНОСИ У МЕЂУНАРОДНИМ ФИНАНСИЈАМА И ВАЛУТНИ РАТ

NEW RELATIONS IN INTERNATIONAL FINANCE AND CURRENCY WAR

Проф. др Перо Петровић,
Институт за међународну политику и привреду
Београд, Србија, Е-mail: pera@diplomacy.bg.ac.rs

Проф. др Александар Живковић
Економски факултет (редовни професор)
Београд, Србија, Е/mail aca@ekof.bg.ac.rs

Резиме: Појављивање и продубљивање глобалне економске кризе огледа се у великом делу, на функционисање међународних финансијских институција и њихове тренутне структуре. Дугорочни финансијска криза ставља захтеве за одлучујуће реформске потезе у функционисању и структури ММФ-а, Светске банке и других глобалних и регионалних финансијских институција. То значи да су до сада резултати њихове политике су неадекватне и да је њихова улога је предмет критичке опсервације у проналажењу ефикасног рада финансијских тржишта. Стога се у светским финансијским токовима намећу бројна питања као што су: да ли је са падом евра почео и глобални валутни рат и ствара ли се банкарска завера на светском тржишту злата. Кина постаје све издашнији зајмодавац, у крајњој инстанци за велики број финансијски осиромашених држава широм света нудећи им из геополитичких разлога све издашнију подршку у јуанима. Кина и Русија се у домену економског развоја јако допуњују: делокруг сарадње је јако широк, а постоји снажан потенцијал за успостављање друге светске валуте чиме би се потиснуо долар као доминантна валута у светским робним и финансијским трансакцијама. Финансијска криза се развјава политиком нагло доштампавања новца. Борба за повећање конкурентности властите државе, на штету других, се наставља и у ери најдубље финансијске кризе у свету.

Кључне ријечи: економска криза, утицај, промене, структура, функционисање, валутни рат;

Abstract: The emergence and deepening global economic crisis is reflected in large part, on the functioning of international financial institutions and their current structure. Long-term financial crisis has placed demands for decisive reform moves in the functioning and structure of the IMF, World Bank Group and other global and regional financial institutions. This means that so far the results of their policies are inadequate and that their role is subject to critical observation with finding an efficient performance of financial markets. Therefore, the global financial flows raise a number of questions such as: Is it began with the fall of the euro and global currency war and you are creating a banking conspiracy in the global gold market. China is becoming more generous lender of last resort for a large number of financially impoverished countries around the world by offering them due to geopolitical reasons for the more generous support in yuan. China and Russia in the field of economic development strongly complement: the scope of cooperation is very broad, and there is strong potential for the establishment of other world currencies, which would suppress the dollar as the dominant currency in global commodity and financial transactions. The financial crisis was shattered by the sudden policy reprints money. The struggle to increase the competitiveness of their countries, to the detriment of others, continues in the era of the deepest financial crisis in the world.

Keywords: The Economic crisis, impact, changes, structure, functioning, currency war;

1. УВОД

Светска економска криза умногоме утиче на бројне, углавном еволутивне, промене у функционисању, готово свих међународних финансијских институција, али и на промену светске финансијске архитектуре све до рата валутама.

У сред глобалне финансијске кризе монетарне власти појединих земаља нагло повећавају властиту новчану масу на тржишту, те тим новцем купују стране деонице, обвезнице или новчанице у циљу депресијације властите валуте. С друге стране, већ деценијама бројни експерти постављају питање која ће валута заменити долар као „светски новац” односно има ли уопште заменне за долар. Појавом евра све је ишло у том правцу да он буде доминантна валута у међународним финансијским токовима. Међутим, у другој деценији двадесет првог века поставља се питање хоће ли силовити продор јуана на међународно финансијско тржиште да угрози доминацију долара.

Кина и Русија су у 2014 години склопили два кључна, економска споразума: о тридесетогодишњој енергетској сарадњи (тежак око 400 милијарди долара) и о трогодишњој замени валута мимо доларског обрачуна (номинован на око 24 милијарде долара, са могућношћу увећања и продужења). Кина је иначе, до краја 2014 године, активирала укупно 28 валутних аранжмана које је потписала са државама широм света. У питању је спремност о реструктурирању међународних финансија земље са око 3.890 милијарди долара девизних резерви. С друге стране многи експерти сматрају да су санкције Русији контрапродуктивне и да Запад тек почиње да уочава нежељене последице таквог приступа. У ери појачаних геополитичких тензија на југозападу Азије, Кини не одговара ослабљена Русија.

Међутим, уколико Кина, ипак, постане главни руски зајмодавац, у крајњој инстанци, она би стекла прилику да додатно искаже снагу своје валуте у међународним финансијским односима и процесима. Наиме већ годинама се поставља питање каква глобална финансијска права (и обавезе) треба да има Кина – земља са 4.000 милијарди долара девизних резерви и 1,35 милијарди становника? Са аспекта Србије намеће се питање да ли скуп долар угрожава дужнички положај Србије. С друге стране, банке у Србији имају високу ликвидност али расположиви новац не улажу у привреду, него у куповину девиза.

2. ДОЛАР ЈЕ ГЛАВНО АМЕРИЧКО ОРУЖЈЕ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Међународни поредак, не само са аспекта међународних финансија, увођењем Бретон-Вудских институција САД контролишу, не преко Уједињених нација него преко долара као „светске валуте“. Пошто се глобалне трансакције углавном одвијају у доларима САД могу искључити непослушну државу из глобалних финансијских токова, а то се данас назива геофинансијски раг³⁶. Међутим, рањивост Америке је у томе што је пад цене нафте изазвао непропорционалан раст долара, док се валуте других произвођача енергије суовраћују, а њихови доларски дугови расту – са неизвесним крајем. Дакле, тај непознат, огроман износ у доларима оптерећује западне структуре које држе те дугове. Због девалвације, сав новац уложен у тржишта у развоју, у време док су давала већи принос, претвара се у лоше и сумњиве зајмове. То значи да се одвија рат валутана, које свакодневно флукутирају, а падају и вредности деоница. Све више држава тргује ван доларске основе, за коју се САД још увек грчевито бори. То ће неким земљама наметнути доношење одлуке да ли ће остати у доларском систему, прећи у незападни финансијски систем или покушати обоје, па ризиковати да буду и даље под америчким притиском. С друге стране, увођењем санкција Русији, САД су угрозиле европске партнере, јер због скупе енергије опада конкуритивност европске привреде. Трка око смањења курса домаће валуте значи да Кина не девалвира своју валуту, већ једноставно не допушта да она постане јака. То је израз политичке воље. Девизни курс кинеске валуте у односу на амерички долар – одређује влада³⁷. Кинези имају чврст курс у односу на Американце, што значи да тај курс има минималне осцилације. Једном месечно се курс мало коригује, али у сваком случају, влада, односно министарство финансија, доноси одлуке које су у надлежности централне банке. Кинеска страна односе две валуте одржава онако како јој одговара куповином односно продајом америчких државних обвезница.

³⁶ То америчко Министарство финансија пореди с „неутронском бомбом”, оружјем моћнијем од конвенционалног, које је примењено и на Русију због украјинске кризе. Међутим треба имати у виду нерасположење у ЕУ, јер док европски извоз у Русију опада, амерички расте.

³⁷ Холгер Бар, економиста банке Дека, „Тхе Економист“, Лондон, 05.03.2015., стр.4.

3. ЕКОНОМСКА КРИЗА СМЕЊУЈЕ ДОЛАР КАО „СВЕТСКУ ВАЛУТУ“

Актуелна садашња економска криза захватила је све светске националне привреде, међутим политички потреси појавом и разбуктавањем украјинске кризе у 2014 и 2015 години попримају драматичне размере. Након „хладног рата“ односи између САД и Русије нису били на нижем нивоу и то има одраза на светске финансијске токове, који су такоређи сваким даном све осетљивији и на најмање политичке потресе. Тако је, на пример, изјава кинеског министра крајем 2014 године ојачала рубљу која је тада имала вртоглави пад вредности од око 59 одсто у односу на претходну годину. Ова изјава имала је моментално дејство на московској валутној берзи – првој на којој је кинески јуан званично изашао у међународну размену³⁸. Два кључна, поменута, споразума су закључена између Кине и Русије у рубљама и јуанима, у складу са објавом Москве и Пекинга још 2010 године да ће ради заштите домаће економије настојати да се окану употребе америчког долара у међусобном пословању, него у својим валутама. С друге стране, Кина је крајем 2014 године, у оквиру програма директне замене валута Аргентини обезбедила 2,3 милијарди долара, а Венецуели, по истом принципу, позајмила четири милијарде долара.

Међународни монетарни фонд је почетком 2015 године проценио да ће глобална привреда у 2015 години расти још спорије него што је ова међународна финансијска институција прогнозирила у јесен 2014 године (3,5 одст уместо 3,8 одсто). Изузетак по ММФ је Америка која је требало да забележи раст од 3,6 одсто, уместо 3,1 одсто. ММФ при том од еврозоне очекује сићушни привредни раст од 1,2 одсто (без обзира на рекордан пад цена нафте) уместо преходне прогнозе (јесен 2014 године) од 1,3 одсто. Европска централна банка у таквом егзенстенцијалном сивилу, је објавом баслословног пакета куповине обвезница јавног и приватног сектора и институција Европске уније де факто севалвирала евро. Тим потезом би комерцијалне банке требало да се ослободе хартија од вредности, а новцем које

би добиле њиховом продајом могле би да кредитирају нови привредни инвестициони циклус. Проблем је у томе што би комерцијалне банке могле (а у ствари нису обавезне да се „у времену комплексних и јаких попречних струја (оцена ММФ-а) баце на одобравање нових кредита. План за сналажење у „гуравим временима“ немају, осим еврозоне, ни одговорни у другим деловима света. Вероватно су зато централне банке Индије, Канаде, Данске, Швајцарске, Кине, итд. У последње време повукле низ драстичних потеза којима су изненадиле берзе: било да је у питању снижење референтних каматних стопа, одвајање од паритета са евром, убризгавање великих количина готовине ради обезбеђења ликвидности. Нагло ојачали долар прети да угрози снажан раст америчке привреде и извоза. Наиме, треба изнаћи решење како да се носи амерички бизнис са конкуренцијом која драстично обара вредност своје валуте и своју дефлацију извози другима? САД траже, у новонасталој ситуацији када су на светком финансијском тржишту све израженије манипулације валутама, како да спороведе нову сопствену ефективну валутну политику. У међувремену инвеститори али и грађани, заморени најновијим комешањем на глобалном тржишту папирнатих валута, враћају се доказаном кризном цокеру – злату. Након објаве ЕЦБ о доштампавању евра, унца злата вреднована у еврима поскупела је три одсто, док је у доларима и фунтама „поскочила“ за око један одсто. Предвиђа се да ће злато, под оваквим околностима, бити само скупље до краја 2016 године.

4. СА ПАДОМ ЕВРА ПОЧЕО И ГЛОБАЛНИ ВАЛУТНИ РАТ

Почетком 2015 године вредност евра у односу на долар пао је на најнижи ниво па се поставља питање да ли поплава јефтиног штампаног новца Европске уније, с друге стране, подиже вредност злата и заоштрава светске трговинске односе. Наиме, након објаве програма Европске централне банке о куповини државних обвезница, у вредности од 60 милијарди евра месечно, од марта 2015 до септембра 2016 године, евро је пао на најнижи ниво у последњих 11 година, односно у јануару 2015 године вреди само 1,12 долара, а годину дана раније износио је 1,37 долара. Дакле глобализовани свет је већ усред рата валута. Међу експертима за међународне финансије преовладава мишљење да је девалвација валуте лакши пут за стимулацију привреде. Тако да је ЕЦБ средином јануара 2015 године почела са доштампавањем евра. Планира се да од марта 2015 године до септембра 2016 године буде

³⁸ Ванг Ји, кинески министар иностраних послова, у Банкоку, децембар 2014 године: “Кина је вољна да помогне Русији али верује да она има способности да превазиђе текуће економске проблеме. Уколико руској страни буде неопходно обезбедићемо подршку у оквиру наших могућности”. Изјава је дата у тренутку кад Москва процењује да ће због западних санкција у 2014 години претрпети штету од 140 милијарди долара. Рубља је моментално ојачала 3,1% у односу на амерички долар, због обновљеног поверења инвеститора да постоји начин на који Русија може да избегне омчу западних санкција.

доштампано преко 1,1 билион евра, ради евентуалног привредног опоравка еврозоне. Међутим, одмах након ове објаве вредност евра се суновратио на најнижи ниво од 2003 године, док су злато и сребро одмах поскупели. Случај Грчке међу инвеститорима односно финансијерима подстиче уверење да је садашњи профил европске монетарне уније даље неодржив. Пре тога, током 2014 године евро је изгубио 18 одсто вредности у односу на амерички долар³⁹. Овако, ново слабљење евра довело је до тога да он постаје најновија карика у глобалном рату валутама⁴⁰. Сада појефтињени евро значи, на пример, да немачки извозници аутомобила постају директна конкуренција јапанским и америчким произвођачима возила. Примера којим девалвиране валуте подстичу извоз производа одређене државе, директно рушећи понуду индустрија других земаља, има на претек.

5. САРАДЊА РУСИЈЕ И КИНЕ И УТИЦАЈ НА МЕЂУНАРОДНЕ ФИНАНСИЈЕ

Кина крајем 2014 године истиче све већи значај стратешког партнерства са Русијом. Почетком овог века Русија је увозила кинеску робу за мање од милијарду долара, док је извоз био шест мијарди долара. Међутим, суфицит се, у међувремену, претворио у дефицит⁴¹. Финансијско-економска криза Русије, једна је у низу „трансформационих помака“ у предстојећих 12-18 месеци⁴². Уколико би Кина јуанима санирала дугове Русији, био би то први случај такве врсте ангажовања у глобалним финансијским процесима. Досадашња ситуација да САД и ЕУ контролишу цео свет финансија почиње, почетком двадесет првог века, да се мења (око 70 одсто глобалне трговине и целокупни промет злата и нафте обрачунава се у америчкој валути). Кина ће наставити да трага за начинима да, у наредним

годинама, прикаже своју економску снагу⁴³. Израз поверења Кине у способност Русије да преброди текуће невоље, изазване санкцијама Запада, у широком је раскорак са проценом Запада да Русија убрзано клизи у економско-финансијски и самим тим и политички ћорсокак. Ова теза заснована је на претпоставци да Русија неће још задуго моћи да издржи забрану приступа међународном финансијском тржишту која је ступила на снагу средином јула 2014 године, одлуком владе САД и, две недеље касније, сличним потезом ЕУ. Аналитичари са америчког Волстрита или лондонског Ситија сматрају да обезбеди рефинансирање пристижућих доларских деноминираних дугова компанија, банака али и државних хартија од вредности, Русија мора да направи компромис са Западом око кризе у Украјини, или да крене у продају златних полуга. Русија ће, у међувремену, ипак морати да враћа повелике спољне дугове, свесни су тога и западна финансијска тржишта али и Кина, којој не одговара слабљење Русије. Активирањем валутног аранжмана са Кином, уместо доларског обрачуна (тежак око 20 милијарди долара) са могућношћу продужења и проширења овог аранжмана. И Русија и Кина имају данас, свака своје, дугорочне интересе да активирају тај валутни споразум. Пекинг да додатно исказе снагу своје валуте у глобалној финансијској арени, поврх „цементирања“ веза са Москвом у тренутку њене признате слабости. Москва би, истовремено, могла да демонстрира свету, али и домаћим бирачима, да има финансијског савезника у времену конфронтације са Западом. Роба из земље са јаким валутом је скупа ако се плаћа слабијим валутама. Зато најчешће таква роба нема купца. Отуд многе велике државе, попут Кине, одржавају нижу вредност домаће валуте, што посебно погодује извозу. Дакле, јевтином кинеском робом коју извози, с једне стране ин е дозвољавајући јак јуан Кина утиче на односе у међународним финансијским трансакцијама. Јевтиним извозом Пекинг одржава вредност јуана на 20 до 30 одсто испод нивоа који би одговарао реалној тржишној процени. Таква политика, дефинитивно, погодује кинеском извозу. Роба из Кине је толико јевтина да

³⁹ Само у децембру, за 30 дана, евро се срзео за 8,5% у односу на долар. У међувремену светске валутне берзе почеле су, крајем јануара 2015 године, да се кладе хоће ли евро вредети 0,9 америчких долара и пре 2016 године.

⁴⁰ И то потезом којим, по Алексу Веберу, бившем гувернеру Бундесбанке, ЕЦБ само купује време политичарима који немају план структурних реформи за оживљавање привреде мимо лавине појефтињеног новца у финансијском систему еврозоне.

⁴¹ На пример, Русија је 2013 године увезла робу у вредности од 56 милијарди долара, док је извезла за 40 милијарди. У 2013 години је 8 одсто трговинске размене Кине и Русије обрачунато у јуанима и рубљама, што је четири пута више него у 2012 године.

⁴² Према процени Светског економског форума из Давоса, децембар 2014.

⁴³ Прекогранична трговина у јуанима достигла је 2014 године 4,63 билиона, што је приближно 746 милијарди долара, уз повећање од 57,5 посто у односу на 2012. годину. Овај износ представља 2,5 посто укупне светске трговине. До краја 2013 године директне инвестиције пласиране у јуанима достигле су 533 милијарде јуана, уз повећање од 1,9 пута у односу на исто раздобље 2012. године.

амерички произвођачи не могу да држе корак са кинеским – жале се Американци, и одговарају девалвацијом свог долара. Таква новчана политика би требало да помогне банкама да одрже кредите јевтиним да би био подстакнут привредни раст. Штефан Рике, С друге стране треба имати у виду да агресивна новчана политика САД, усмерена на смањење незапослености и давање импулса привредном расту, одражава се и на девизне курсеве у суседним земљама и онима које су трговински партнери. Тамо валуте постају јаке, што може довести до проблема у међународним трансакцијама и валутним обрачунима. Међународна употреба јуана убрзано расте, а Народна банка Кине недавно је потписала меморандуме о разумевању и споразуме о кориштењу националних валута са централним банкама Велике Британије, Немачке, Луксембурга, Француске и Јужне Кореје.

6. ОДНОС КИНЕ И САД

Кина даје све већу финансијску помоћ, у јуанима, земљама широм света из геополитичких разлога. На тај начин она почиње да представља могућег ривала ММФ-у и доларском свету, са битним квалитетним преимућством. Дакле, док ММФ уз доларске кредите које нуди захтева строге реформе, Кина не истиче сличне захтеве. Платежна моћ Кине и широк излазак на међународну политичку, финансијску и економску сцену мења глобалну финансијску архитектуру⁴⁴. Силовити продор јуана, на међународно финансијско тржиште, којим од Бретон-Вудског договора 1944 године, суверено доминира амерички долар, делује као једна од неизбежних последица економског јачања Кине и слабљења дугогодишње позиције САД као једине глобалне економске силе. Средином двадесетог века, тачније 1950 године, 29 одсто светског становништва живело у Кини, док је њен удео у економској производњи (по паритету куповне моћи) износио пет одсто. У исто време у САД је живело око 8 одсто светског становништва које је стварало 28 одсто светске укупне производње. Најреалистичкија дијагноза данашњег економског (па и политичког) светског поретка гласи, у ствари, да САД остају највећа економија и највећа политичка и војна сила – али у промењеном свету⁴⁵. Главна

карактеристика тих промена је „успон осталих“. Улогу локомотиве глобалне привреде преузели су Кина, Индија, Бразил, Јужна Африка, итд. С друге стране, САД се у садашњим условима суочава са „осветом глобализације“ у потрази за профитом, њене корпорације су производњу преселиле тамо где је радна снага јефтинија и тамо инвестирале у индустријске погоне. Резултат су њихове велике зараде али и дезиндустријализација Америке која још траје⁴⁶. Ипак највећи феномен и највечи парадокс глобалне економије јесте „Кимерика“ како се однедавно науива симбиоза, с једне стране највеће светске економије, а с друге стране најбрже растуће светске привреде. Наиме, Америка и Кина су у исто време и ривали и партнери. „Кимерика“ је економски организам настао комбинацијом кинеског развоја и америчке суперпотрошње. САД свој дефицит односно своју потрошњу финансира продајом својих обвезница Кини, која их купује доларима из суфицита у трговини са Америком⁴⁷. У бици за ликвидност, на међународном финансијском тржишту, у 2015 години Кина и Русија, треба да подстакну остале чланице БРИКС-а да што брже активирају своју развојну банку са најављених 100 милијарди долара капитала. Уопштено, бројни повериоци чекају средства управо из Кине, мада треба имати у виду да је кинеска економија од 2007 године повећала своје дугове за 20,8 билиона долара, што је више од трећине укупног светског пораста дугова у периоду до краја 2014 године. Укупан кинески дуг (државни, привредни и приватних лица) износи око 18 билиона долара, односно око 200 процената БДП-а. Највеће посткризно задуживање Кине везано је за бум тржишта некретнина.

7. КИНА И САРАДЊА СА 16 ЗЕМАЉА ЦЕНТАЛНЕ И ИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Након што је у Пекингу, после првог таквог самита у Варшави, септембра 2012 године одржан састанак државних координатора и представника Кине и шеснаест земаља централне и источне Европе, међу којима је била и Србија, (када је конституисан и Секретаријат за сарадњу између Кине и тих 16 земаља) нови самит је, у истом саставу, одржан у Београду децембра 2014 године. Сви учесници форума сагласили су се да заједнички

⁴⁴ Петровић, П., 2014, Међународне финансије у новој архитектури, Институт за међународну политику и привреду, Београд, стр.56.

⁴⁵ Кина би ускоро требало да постане светска економија број један, то међутим не значи да ће Кинези бити богатији од Американаца. Просечан амерички доходак

по глави данс је окло 48.000 долара, а кинески само 4.000 долара.

⁴⁶ „која је више жеља него реалност. Реиндустријализација“ је зато политичка парола дана,

⁴⁷ У 2011 години Кина је у САД извезла 295 милијарди долара а у 2013 години преко 300 милијарди долара.

поставе механизме за сарадњу Кине и земаља централне и источне Европе. Кина је апострофирала 12 конкретних мера за развој ове сарадње и успостављање посебне кредитне линије вредне преко 10 милијарди долара, са фокусом на пројекте сарадње у области изградње инфраструктуре, високих технологија, зелене економије и других области, успостављање „инвестиционог фонда за сарадњу“. Кинеска страна ће настојати да обим трговинске размене, са ових 16 земаља, до 2015 године достигне износ од 100 милијарди долара⁴⁸. Осим тога, промовисаће кинеска предузећа да у наредних пет година изграде по једну економско-технолошку зону у свакој земљи⁴⁹. Развој сарадње Кине и земаља централне и источне Европе има јединствене приоритете и циљеве.

Прво, постоји традиционално пријатељство Кине и сваке од тих земаља, између њих не постоје отворена питања, билатерална сарадња је без предуслова.

Друго, Кина и 16 земаља желе да јачају сарадњу што представља почетну снагу и за конкретне билатералне односе.

Треће, Кина и све земље се суочавају са заједничким задацима развоја, што свим странама пружа могућност да остваре обострано корисну сарадњу.

Четврто, сарадња Кине са сваком од тих земаља је комплементарна, што је неопходан услов како би обе стране оствариле обострано корисну сарадњу;

Сем тога укупна површина шеснаест земаља централне и источне Европе износи 1,36 милиона становника, што развоју сарадње са Кином даје још већу перспективу.

Сарадња Кине и земаља централне и источне Европе све ће више добијати на значају. На пример, обим међусобне трговине износио је 2001 године само 4,3 милиона долара, да би веч 2011 године достигао 52,9 милијарди долара, са просечном годишњом стопом раста од 27,6 одсто. По избијању међународне финансијске кризе просечна годишња стопа раста кинеског увоза из земаља централне и источне Европе износила је 30 одсто.

⁴⁸ У 2013 години укупна спољнотрговинска размена Кине и ових 16 земаља износила је 50 милијарди долара, што је еквивалентно обиму трговине између Кине и Италије.

⁴⁹ Уз то организују форуме културне сарадње Кине и тих земаља. Такође, у наредних пет година за земље сарадње и источне Европе обезбедиче се 5000 стипендија и организовати политички форум младих Кине и ових земаља.

Двоструке инвестиције су постале активније, инвестиције кинеских предузећа у централној и источној Европи покривају хемикалије, машине, кућне апарате, телекомуникације, аутомобиле и нове енергетске индустрије. Проширује се сарадња у области пољопривреде, финансија, науке и технологије⁵⁰. Србија је важна земља у региону централне и источне Европе и један од стратешких партнера Кине. Између две земље продубљује се традиционално пријатељство. Контакти на политичком нивоу су приснији, економско трговинска сарадња се развија, пројекат изградње моста на Дунаву (Земун-Борча) и планирање новог моста на Дунаву код Винче, те обнова термоелектране Костолац, постали су одлични узорци за развијање сарадње са Кином у смислу организовања великих пројеката у централној и источној Европи. У будућности очекује се још успешније економска сарадња Кине и Србије, са свеобухватним привредним гранама чиме би се повећао животни стандард становништва. При томе се у брачним све више напушта долар, а кинески јуан се по први пут појављује на девизним курсним листама у Србији.

8. БАНКЕ ШТИМАЈУ КУРСЕВЕ ВАЛУТА

Највеће светске банке из САД, В.Британије и Швајцарске још од почетка светске финансијске и опште економске кризе, од 2008 године до краја 2013 године штимовале су курсеве светских валута⁵¹. Пробрана група трговаца девизама пет моћних светских банака штимовали су курс бројних валута у корист својих послодаваца и извесних клијената. Ово откриће резултат је готово двогодишње истраге Управе за контролу и надзор финансијског сектора В.Британије (ФЦА) и Комисије за трговање берзанским производима САД (ЦФТЦ) – прва те врсте од избијања најтеже финансијске и опште економске кризе после Другог светског рата. Глобални регулатори су тако квинтету мегабанака одредили збирну казну због нерегуларног трговања девизама, односно жустрог манипулисања курсевима десет различитих светских валута. Британска регулаторна служба (ФЦА) наложила је да пет банака плате казну од 1,8 милијарди долара због „пропушта у контроли девизног бизниса“.. С друге стране, амерички ЦФТЦ расписао је казну за тих пет банака у износу од 1,5

⁵⁰ Символ таквих пројеката је мост Земун-Борча на Дунаву.

⁵¹ Новембра 2013 године финансијске власти САД, В. Британије и Швајцарске одрезале су збирну казну од 3,3 милијарде долара за пет највећих банака, и то: „Сити бенк“, „Цеј Пи Морган Чејс“, „ХСБЦ“, „Ројал бенк ов Скотланд“ и „УБС“.

милијарди долара под формулацијом: „због покушаја манипулације и помагања другим банкама у махинацијама са глобалним девизним курсом у корист одређених трговаца“. Највећу казну платиће швајцарски УБС (661 милиона долара), и то зато што (иако је још пре две године добио дојаву о смутним радњама у девизној секцији) није предузео ништа да спречи штимовање валута⁵². Збирна казна од 3,3 милијарде долара, на први поглед изгледа огромна, а у ствари то је скромна сума, ако се зна да је америчка Сити банка, средином 2014 године, кажњена са седам милијарди долара због махинација кредитним стопама. Уосталом ових пет мега банака су у ишчекивање казне одвојиле 5,2 милијарде долара за ту намену. Трансатланска истрага открила је да су мале групе банкарских девизних „експерата“ на интернету, међу собом, размењивале шифроване, а иначе поверљиве информације, о својим клијентима и њиховим пословним плановима. Неидентификовани банкарски службеници, усред финансијске кризе, усаглашавали су горњи, средњи и доњи курс у којима су њихови послодавци и разни други клијенти продавали и куповали девизе. Могуће финансијске последице, откривених махинација, могу бити огромне. Наиме, светско девизно тржиште, једно од највећих и финансијски најпроточнијих, дневно обрне око 5,4 билиона долара, а при томе се више од 40 одсто тих трансакција обавља у Лондону. Наведене банке су уочиле профите у девизном промету, те су на недозвољеним техникама остваривале енормне зараде. Истрага је вођена на основу документације коју су поменутих пет банака достављале истражним органима. Осим тога, средином фебруара 2015 године, откривена је и банкарска завера на светском тржишту злата. Вашингтон је почео да цистражује да ли је десетак мегабанака годинама штимовало цену драгоцених метала. Наиме, америчко министарство правде и Комисија за терминске робне трансакције САД отворили су истрагу о могућим манипулацијама ценом драгоцених метала на светском тржишту. У питању је дугогодишња пракса учесника такозваног процеса лондонског фиксирања цене злата⁵³. Најновија америчка провера пословних узуса пословних банака на Западу, и евентуалне штете настале из групних махинација, уследила

⁵² Поред тога, Федерална власт за надзор швајцарских банака најавила је поравнање са УБС-ом у вредности од 139 милиона долара.

⁵³ Прозвано је десетак мегабанака међу којима су: ХСБЦ, Банк оф Нова Скотија, Барклеја, Кредит Суис, Дојче Банк, Голдман Сакс, Џеј-Пи Морган Чејс, Сосиете женерал, Стандард банк и УБС.

је након што је од избијање глобалне финансијске кризе надлежнима постало јасно да одређене финансијске институције маневришу на тржишту хартија од вредности и акција, истовремено штимујући међубанкарске каматне стопе као и међународни курс девиза⁵⁴. Након договора надметањем вест о цени четири скупочена метала разлива се већ деценијама разрађеним берзанским каналима на светско тржиште метала и хартија од вредности. Промет овим металима је огроман а само 2014 године светска тражња за златом износила је 3.924 тоне. Само један цент горџ или доле у дневној цени злата и три преостала драгоцена метала доноси или односи огромне суме учесницима ове трговине. Заинтересованих је много од централних банака широм света, јувелирске и других индустрија које користе драгоцене метале као сировину, до спекуланата који везују своје инвестиције за цену златних полуца или количину стратешких метала, посебно паладијума⁵⁵. Договорно намештање тзв.либора (лондонске међубанкарске понуђене стопе) и тзв.евролибора омогућило је инвестиционим ограницима мегабанака да много дуже него што је реално приказују профит и задрже утицај на глобалном тржишту сваковрских јевтиних кредита. Тај банкарски „превид“ потом је, на много места, крпљен новцем пореских обвезника широм развијеног света. Међутим, како су истраге постајале све упорније (а глобе све веће) банкарски су журно ревидирали пословни стил и на тржишту драгоцених метала. Електронска референтна цена сребра, на глобалном нивоу, сада је у рукама „Томсон Ројтерса“ и ЦМЕ групе, док лондонска берза метала два пута дневно утврђује референтну цену платине и паладијума. С друге стране, цена злата, од марта 2015 године, Међународна асоцијација за референтне стопе почела је да електронски утврђује цену злата – замењујући оспорени „лондонски процес“ одређивања.

9. ЗАКЉУЧАК

Економисти сматрају да су комешања на тржишту валута настала притиском на владе да створе нова радна мјеста. Један од начина за то, наводе економисти, јесте повећање извоза,

⁵⁴ Наиме, два пута дневно (у 10 и 30х и 15х по лондонском времену), група пажљиво пробраних људи сада за телефон да се договоре о цени злата, сребра, платине и паладијума на светском тржишту. Договор се одвија надметањем, док, званично, не процене тренд на тржишту. Незванично, екипа на телефонима процењује која цена одговара њима и њиховим клијентима – изражено у доларима, фунтама или еврима.

⁵⁵ Фантастична моћ затворених банкарских кругова начета је 2012 године када је истрагом утврђен групни дослух у намештању међубанкарских каматних стопа.

односно смањење вредности домаће валуте. До нове појаве валутног рата дошло је 2008. године кад је САД почео поновно штампати велике количине долара како би куповином других валута спустио вредност долара и тако повећао свој извоз и смањи незапосленост. На исти начин одговорила је Велика Британија и Кина док је тада еврозона избегла улазак у овакав финансијски сукоб. То је изазвало у еврозони преношење кризе с банкарског сектора на читаве државе, нарочито рубне, које су своје производе продавале на доларском тржишту, где су им производи због раста вредности евра постали све неконкурентнији. Експерти из области међународних финансија предвиђају да ће током 2015 године бити присутне велике флукуације курсева на девизним тржиштима уз велику вероватноћу да ће на крају ове године евро вредети једва нешто мало изнад једног долара. У актуелној ситуацији на светским финансијским тржиштима Кинези виде да је Русија прва домина а они следећа, па се опира хегемонији долара и граде паралелан систем. С друге стране треба имати у виду да финансијско тржиште може да функционише само ако људи верују да су процеси којима се утврђују девизни стандарди поштени и правични, а не корумпирани манипулацијама неких од највећих банака на свету. Избегавање валутног рата могуће је на више начина. Снажне државе обично негативне ефекте валутног рата покушавају избећи истовременим повлачењем више разних потеза који имају за циљ повећање конкурентности. Политички слабе државе, у страху од социјалних немира избегавају смањење државних трошкова и рационализацију државне управе, те се радије одлучују на штампање новчаница и инфлацијско снижење реалног дохотка становништва. Друга крајност која се јавља у државама код којих је превелики утицај банака, увозника и штедиша на политику је потпуно избегавање валутног рата у сукобу са другим државама, што доводи до апресијације домаће валуте и слабљење конкурентност домаће производње.

LITERATURA

- [1] Athanassiou, Phoebus (2009), Withardawal and expulsion from the EU and EMU: Some reflections, ECB Legal Working Paper No.10, ECB, Frankfurt, December (www.ecb.int/pub/pdf/scplps/ecblwp10.pdf).
- [2] Biggs Michael, Peter Hooper, Thomas Mayer, T.Slok and M.Wall (2010), „The Public Debt Challenge“, Deutsche Bank global Market Research, January.
- [3] Gros, Daniel and Thomas Mayer (2010), How to deal with sovereign default in Europe: Towards a euro (pean) monetary Fund, CEPS Policy Brief, No.202/ February 2010.
- [4] Hale, Daniel (2010), „Amutually satisfactory solution for Iceland and Obama“, Financial Times, 1 february.
- [5] ММФ, World Economic Outlook, Октобар 2010.
- [6] Issing, Oscar (2009), „Berlin sorgt sich um Euro-Schuldenlander“, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 20 February. ([http://www.faz.net/f30/Suchergebnis.aspx?rub=\(DCD0121E-AF59-41C6-8F20-91EC2636BA9D\)&x=0&y=0&pge=2&allchk=1&term=Issing](http://www.faz.net/f30/Suchergebnis.aspx?rub=(DCD0121E-AF59-41C6-8F20-91EC2636BA9D)&x=0&y=0&pge=2&allchk=1&term=Issing)).
- [7] Issing Oldrin (2010), „Die Europaische Wabrungsunion am Scheideweg“, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 30.January. (<http://www.faz.net/f30/common/Suchergebnis.aspx?t.erm=Issing&x=0&y=0&allchhk=1>).
- [8] Mayer Thomas (2009) „The case for a European Monetary Fund“, Intereconomics, May/June.
- [9] Munchau Victor (2010), „What the eurozone must do if it is to survive“, Financial Times, 1 February.
- [10] Пауновић Сања., (2011) „Улога међународног монетарног фонда у савременој економској кризи“ докторска дисертација, Универзитет Сингидунум, Београд 2011.
- [11] Петровић Перо., Живковић Александар „Финансијска криза и формирање Европског монетарног фонда- треба ли мењати Европски споразум“ Међународна политика, 2010.
- [12] Петровић, П., 2014, Међународне финансије у новој архитектури, Институт за међунродну политику и привреду, Београд, стр.56.
- [13] Jeane Pisani-Ferry, . And Alexander Sapir (2010), „The best course for Greece is to call in the Fund“, Financial Times, 2 February.
- [14] Reinhart Michael. and Kris S. Rogoff (2009), This Time is Different: Eight Centuieres of Financial Folly, Princenton, New Jork: Pricenton University Press.
- [15] Roubini Nicoll (2010), „Spain Threatens to Shafter Euro Zone“, 27 January. (www.bloomberg.com/apps/news?pid=20601085&sid=aVW11LBGT,08).
- [16] Truman Edwin M. “The IMF and the Global Crisis: Role and Reform” Peterson Institute for International Economics, 2009